

Dr. Hüseyin Hulki Bey'in Yaşam Öyküsü, Eserleri ve Katılmış Olduğu Tıp Kongrelerinden Notlar

Mustafa HAYIRLIDAĞ*

Nüket Örnek BÜKEN

Makale Geliş / Recieved:03.03.2019
Makale Kabul / Accepted:07.06.2019

Öz

"Hüseyin Hulki Bey'in eseri *Tababet-i Hakikiye ve Mesâlik-i Batıla-i Tıbbiye'nin* günümüz Türkçesine kazandırılması ve günümüz tıp anlayışıyla değerlendirilmesi" başlıklı doktora tez çalışmam kapsamında elde edilen bilgi ve belgelerin bir kısmını bu makale bağlamında okuyucularla paylaşmak istiyoruz. XIX. yüzyıl Osmanlısında, İstanbul'da yaşamış olan Doktor Hüseyin Hulki Bey ve onun eserlerinden bahsedilerek, bir dönemin aydınlatılmasına katkı sunulacaktır. Ayrıca Hüseyin Hulki Bey yaşadığı devirde Avrupa'da katıldığı kongrelerde dönemin önemli bilim insanlarıyla bir araya gelerek tıbbi müzakereler gerçekleştirmiştir. Dr. Hüseyin Hulki Bey'in tutmuş olduğu notlara ve Avrupa'daki izlenimlerine bu makale kapsamında yer verilecektir. XIX. yüzyılda bilimselliği ve aydınlanmayı savunan Hüseyin Hulki Bey'i ve eserlerini tanımak hem tıp tarihi hem de bilim tarihi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Hulki Bey, XIX. yüzyıl, Tıp.

Dr. Hüseyin Hulki Bey's Life Story, Works and Notes from Participating Medical Congresses

Abstract

We would like to share some of the information and documents obtained within the scope of my doctoral thesis study titled is "Translating of Huseyin Hulki Bey's Work Which is "Real Art of Medicine and Practicies of Pseudo Medicine" to Today's Turkish and

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı. m_hayirli@hotmail.com.

** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı. buken@hacettepe.edu.tr. Orcid: 0000-0001-9166-6569.

Künye: AHAYIRLIDAĞ, Mustafa & BÜKEN, Nüket Örnek. (2019). Dr. Hüseyin Hulki Bey'in Yaşam Öyküsü, Eserleri ve Katılmış Olduğu Tıp Kongrelerinden Notlar. *Dört Öge*, 15, 155-165. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

Its Examining with Contemporary Medical Approach". Doctor Hüseyin Hulki, who lived in Istanbul in the 19th century, and his works will be explained and contribution will be provided to illuminate a period. In addition, Hüseyin Hulki met important scientists of the period and organized medical negotiations in the congresses he attended in Europe. Dr. Hüseyin Hulki Bey's notes and his impressions in Europe will be included in this article. To know Hüseyin Hulki Bey and his works advocating science and enlightenment in the 19th century is important both for the history of medicine and the history of science.

Keywords: Huseyin Hulki, 19th century, Medicine.

Giriş

XIX. yüzyıl hem Avrupalı devletlerde hem de Osmanlı Devleti'nde diğer yüzyıllarda yaşanacak olan askeri, siyasi, tıbbi ve teknolojik gelişmelerin çekirdeğini oluşturan bir yüzyıl olmuştur. Bu dönem özellikle Avrupa'da bilimsel gelişmelerin büyük atılım yaptığı bir dönemdir. En önemli bilimsel gelişmeler de tıp bilimleri alanında meydana gelmiştir.

XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun hemen her alanında modernleşmeye doğru bir değişme, dönüşme çağı olmuştur. Önceki yüzyılların toplumsal anlamda içe dönük yaşama biçimi, yerini Batı'nın çağdaş bilimlerini ve tekniklerini benimseme ve uyum sağlama çabasına bırakmıştır. Özellikle tıp ilminde XIX. yüzyılda yaşanan gelişmeleri, Osmanlı Devleti yakından takip ederek Avrupa'ya heyetler göndermiştir. Bu heyetler gelişmeleri yerinde öğrenme fırsatı bulmuşlardır.

Klasik Osmanlı tıp eğitimi de dönemin ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmişti. Medreselerdeki tıp eğitimi ve varlığını Türklerin Anadolu'ya geldiği ilk andan beri devam ettiren Darüşşifalar, artık hem ordunun hem de halkın sağlık ihtiyacına tam olarak cevap veremez duruma gelmişti. Bu ihtiyaçlar göz önüne alındığında 1827 yılında Tıphane-i Amire'nin kurulması, modern tıp anlamında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin de ilk temellerinin atılmasını sağlamıştır. Askeri anlamda ordunun ihtiyaç duyacağı hekim ve cerrahların yetiştirilmesinin amaçlandığı bu tıp okulunda, daha sonraları yapılan birtakım düzenlemelerle sivil hekimler de yetiştirilerek memleketin her köşesine gönderilmiştir.

Hüseyin Hulki Bey, Osmanlı Devleti'nin pek çok alanda çalkantılı bir dönem geçirdiği, yine aynı şekilde bu karışıklıklarla birlikte birçok alanda reformların yapılmakta olunduğu, XIX. yüzyılın sonlarında yaşamış olup, 32 yıllık kısacık ömründe hem doktorluk hem de muallimlik yapmış bir şahsiyettir. Yabancı dillere de hâkim olan Hüseyin Hulki Bey, hem tıp bilgisi hem de özgüveniyle, ortaya koyduğu eserleriyle çalıştığı ortamlarda fark yaratmıştır.

Dr. Hüseyin Hulki Bey'in Yaşamı (1862-1894)

Duayen tıp tarihçisi Süheyl Ünver'in ifadeleriyle, *Doktor Hüseyin Hulki Bey, Türk tıbbının ilgili döneminin en belli başlı simalarından biri iken, 32 yaşında kendi ebediyete, hatıraları da Türk tıbbının kalbine girmiştir. Hüseyin Hulki Bey'in resmi hayatı iyi bilinmesine karşın özel hayatı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Evlendi mi? Çocukları oldu mu? Bize yadigâr kalan yakınları var mıdır? Bunları bilmemek pek elimdir.* Hüseyin Hulki Bey'in pederi Preveze'de şehit olan bahriye miralaylarından merhum İsmail Bey'dir. Büyük pederi de Kırım Harbinde kumandanlıkta şehit olan Mirliya Hasan Paşadır. Hüseyin Hulki Bey 4 Ağustos 1862'de doğmuş ve 19 Mayıs 1894'te vefat etmiştir (Ünver, 1934, s. 260). Doğum tarihi olarak Prof. Dr. Bedii Şehsuvaroğlu da 1861 yılını belirtmiştir (Şehsuvaroğlu, 1965, s. 480). Kabri İstanbul'da Eyüp Ensari Kabristanı'nın yüksek kısmında bulunmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1975, s. 232).

Hüseyin Hulki Bey Mektebi-i Tıbbiyeden mezun olan Mülkiye tabiple-rindendir. Türkçeden başka Fransızca, Yunanca, Farsça ve Arapçayı iyi derecede bildiği belirtilmektedir. 997 numaralı tıp diplomasını 8 Mayıs 1884'te almıştır (Şehsuvaroğlu, 1965, s. 480).

21 Nisan 1885'te açılan müsabaka imtihanını kazanarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Menafi-ül âza Muallim Muavini (Fizyoloji Doçent) olmuştur. Ayrıca Deri Hastalıkları üzerindeki çalışmaları ve ihtisası dolayısıyla, 29 Mart 1891 tarihinde Emrâz-ı Cildiye ve Zühreviye Muallim Sânisî (Cildiye Profesörü) olmuştur (Şehsuvaroğlu, 1965, s. 480).

Hüseyin Hulki Bey 24 yaşında devlet hizmetine girmiştir. 1885'te Ziraat Odası'na fahri aza, aynı sene Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'de de aza olmuştur. Bu cemiyette 1886-1888 seneler arasında umumi kâtiptir. 1886-1887 yılları arasında Mektebi-i Tıbbiye'de Fizyoloji Hoca yardımcısı olarak çalışmıştır (Ünver, 1934, s. 260).

Doktor Hüseyin Hulki Bey bu yıllarda aynı zamanda Frengi ile de mücadele etmiştir. Frengi hastalığında kullanılacak alet ve edevatın pusulasıyla ilgili olarak, vilayetleri bilgilendirmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1887).

1889 yılında Paris'te düzenlenen tıp kongresine gönderilen Hüseyin Hulki Bey, bu kongredeki katılımı ve yapmış olduğu katkılarından dolayı mükâfat olarak hükümet, dördüncü rütbeden Osmanlı nişanını kendisine vermiştir. Nişan itasına ait belge düzenlenmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1889).

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun olan Doktor Hüseyin Hulki Bey 1889 senesinde Altıncı Daire-i Belediye Hastanesinde fahri olarak istihdam edilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1889). 1892 senesinde de Hüseyin Hulki Bey'e ülkesine yapmış olduğu katkılarından dolayı iftihar madalyası verilmesine karar verilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1892).

1893-1894 seneler arasında Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’de ilk fenni tebliğlerde bulunanlardandır. Cemiyette Lügat-i Tıbbiyenin fizyoloji kısmını Şakir Bey’le beraber yazmıştır. Eserleri Cemiyet-i Tıbbiye’ce kabul olunmuş ve basılmak için karar verilmiştir. 1890 yılında Robert Koch’un yanına tüberküloz basilini öğrenmeye gitmiş ve başarıyla yurda dönmüştür (Ünver, 1934, s. 260).

Hüseyin Hulki Bey cilt ve frengi hastalıklarında müteahhasıs olduğundan 29 Mart 1892’de efrensi illetler ikinci hocası olmuştur. Sanayi madalyası alarak mülki rütbesi artmıştır. 29 Ağustos 1892 yılında Viyana’da düzenlenen Efrensi İletler Kongresi’ne katılıyor ve orada da çok takdir görmüştür. Türkiye’deki cüzzamhaneler hakkında Avrupa’ya ilk malûmatı vermiştir. Bu büyük bir alâka ile dinlenmiştir. Avrupa’da ilk cüzzamhanelerin Türkiye’de yapıldığını, Avrupalıların da bunları taklitte, benzer müesseseler yaptıklarını anlatmıştır. Kendisine Avrupa’da da büyük paye olan ilmi profesörlük tavsiye olunmuştur. Hüseyin Hulki Bey’in katılmış olduğu bu kongre, son kongresidir (Ünver, 1934, s. 260).

Hüseyin Hulki Bey’in Eserleri

Hüseyin Hulki Bey’in yazmış olduğu eserler; (Ünver, 1934, s. 260). “Müslümanların Tabâbete Ettikleri Hizmet, Yâhûd Sevâkı Maârifimizden Bir Nebze” (1884) Nurican Efendi’nin eserine kendisi şerhler düşerek tercüme etmiştir. “Makâlâtı Tıbbiyeden Karın Ağrıları” (1888), “Tabâbet-i Hakikiye ve Mesalik-i Bâtıla-i Tıbbiye” (1888), “Makâlâtı Tıbbiyeden İşret” (1888), “Berlin Hâtrâtı” (1889), “Koleraya Karşı Ne Yapmalı” (1891), “Siyam” (1893), “Deniz Hamamları ve Kimler Girmelidir” (1894)

Hüseyin Hulki Bey’in eserlerine, Milli Kütüphane arşivleri, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi arşivleri ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivleri taranarak ulaşılmıştır. *Tabâbet-i Hakikiye ve Mesâlik-i Bâtıla-i Tıbbiye* ve “*Paris Tıp Kongresinde İrâd Olunan Nutuk*, tez kapsamında tarafımca günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Diğer eserleri üzerinde ise henüz yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

Eserleri ile ilgili bilgiler şu şekildedir;

Berlin Hatıratı

Eser 143 sayfadır. Eserin ilk sayfasında muharrir Doktor Hüseyin Hulki yazmaktadır. Karabet matbaasında basıldığı belirtilen bu eserin basım tarihi, Hicri 1308 olarak belirtilmiştir.

Eserin ilk cümlelerinde; “*Kanunu evvel sene 1306 tarihli Doktor Hüseyin Hulki Bey’in Berlin mektubuna dair mütalaasını*” denilmiştir. Kitap 6 hatıra kısmından oluşmaktadır. Birinci hatıra; Mösyö Koch’un Devası, ikinci hatıra; “Mösyö Koch ile Mülakat”, üçüncü hatıra “Darüttathirat”, dördüncü hatıra; “Kimyayı Tıbbiye”

bi ve Fisiyoloji Ameliyathaneleri”, beşinci hatıra; “Mösyö Librach’ın Bir Dersi”, altıncı hatıra; “Berlin Hastaneleri” başlıklarından oluşmaktadır. Ayrıca eserde “Koch ilacının sureti tesiri, faydaları ve mazarratları”, “Bazı hastane ve kliniklerde müşahedeler”, “Koch’un ilacı nasıl bir ilaçtır?” ve “Asrımızda Bir Hastane Nasıl Olmalı?” alt başlıkları yer almaktadır (Hulki, 1890).

Robert Koch’un verem mikrobuunu keşfettikten sonra Tüberkülin ilacını bulduğu zamanlarda İstanbul’dan da aralarında Hüseyin Hulki Bey’in de yer aldığı birkaç hekim Almanya’ya gönderilmiştir. Dr. Hulki Bey bu seyahate ait intibalarını 143 sayfalık “Berlin Hatıratı” adlı bir kitapta 1889 yılında yayınlamıştır.

Bu eser içerisinde yer alan konuşma metinlerinden bir kısmı şu şekildedir:

“Koch’un Tüberkülini keşfetmesi üzerine Almanya’ya dünyanın her tarafından 2500 kadar hekim gittiği halde, bunlardan ancak birkaçı Koch ile görüşebilmiştir. Fakat Türk heyeti Dr. Koch ile hususi bir mazhariyetle görüşmüş ve zati fikirlerini kendisinden öğrenebilmek fırsatını elde etmiştir. Lepra (miskin illeti) hakkında bazı fenni izahlarda bulunan Dr. Koch, tüberkülinin bu hastalarda tatbik ve tecrübe edilmesini istemiş, Dr. Hüseyin Hulki de bu vesile ile daha ziyade aydınlanmak maksadıyla bazı sorgular yapmış ve bilgisini genişletmiştir. Dr. Hüseyin Hulki, Berlin’de Türk hekimlerine gösterilen iyi kabulden faydalanarak meşhur cerrahlardan Prof. Librah, Lanckenberch ve Virchow ile ve bu arada Berlin’e gelmiş olan cerrahiye antisepsi ve asepsiyi sokmuş bulunan meşhur İngiliz cerrahlarından Lister ile de uzun uzadıya görüşerek yeni görüş ve fikirlerden faydalanmıştır.

Dr. Koch, yeni keşfin esası olan ameli mikrobiyoloji derslerini Gravitz ve arkadaşlarından takip etmelerini heyetimize tavsiye etmiş ve bizim heyet de bu kurslara devam etmiştir. Dr. Hüseyin Hulki, burada edindikleri yeni bilgileri “Koch’un devası” kısmında izah etmiştir. Dr. Koch ile konuşma kısmında ise: Dr. Koch Türk heyetini 20 metre genişlikte sade ve 4 adı sandalye ile dört ayaklı bir masadan başka möble bulunmayan bir odada karşılamış ve kapıya kadar gelmek suretiyle heyettekilerin ayrı ayrı ellerini sıkmış, hatta iskemlelerden birini bizzat taşıyarak heyete yer göstermiştir.

Dr. Koch, Abdülhamid’in ihsan ettiği birinci rütbe Osmanlı nişanından dolayı teşekkür ettikten sonra ilacın İstanbul’daki miskinler (Lepra) üzerinde tecrübe edilmesini ve neticelerin kendisine bildirilmesini istemiştir.

Dr. Hulki Bey, Mektebi Tıbbiyei Şahanenin deri ve frengi kliniğine lepralıların müracaat ettiğini ve ilacı bunlarda deneyerek neticelerini bildireceğini vadetmiştir. Dr. Hulki, Dr. Koch ile konuşmalarına şu şekilde devam etmiştir;

-İlacınız verem neşçi üzerine olduğu gibi cüzamlı nescine de tesir ediyor mu?

-Bence verem ile cüzam arasında birçok cihetlerce benzerlik vardır. İlacımın cüzam mikrobuunun husule getirdiği nesce dahi, verem basilinin taharrüşünden mütevellit nesce olduğu gibi bir tesiri bulunacağı memulümdür.

-Cüzamlı bir hasta üzerinde şimdiye kadar tecrübeye bulunuldu mu?

-Hayır. Elan Berlin'de ilacımı cüzamlı üzerinde tecrübe etmek kimseye nasip olmadı. Bizde cüzam pek nadirdir. Lakin Viyana'da arkadaşım muallim Kaporin'den aldığım mektupta ilacımın cüzamlılarda tesiri görüldüğü yazılıdır.

Dr. Hulki Bey'in cüzamda iklim farkları var mı? sorusuna Dr. Koch; "Türkiye'deki cüzam da, Avrupa'da görülenlerin aynı nesiç ve tabiattedir, avdette siz de şark cüzamını mikroskopla mütalaa eder ve gördüklerinizi bildirirsiniz (Ünver, 1950).

Viyana Hatıratı

Hüseyin Hulki Bey'in katıldığı Viyana'da 1892 yılında yapılan Deri Hastalıkları ve Frengi Kongresindeki izlenimlerinin anlatıldığı bir gazete röportajıdır. Daha detaylandırılarak *Berlin Hâtıratı* gibi kitaplaştırılmak istense de yazarın ömrü buna vefa etmemiştir (Ünver, 1934, s. 260, Şehsuvaroğlu, 1965, s. 480).

Hüseyin Hulki Bey Viyana Hatıratı ile ilgili olarak,

"Bu seferde Viyana'da toplanmış olan (Deri Hastalıkları ve Frengi) kongresine memur edildiğimden bu şehrin bilimsel ve teknik kuruluşları ile hastanelerini ve ameliyathanelerinin öğretim usullerini, bütün sıhhi teşkilatıyla ve meşhur hekimlerin tedavi metotlarıyla inceledim. Kısacası Avusturya tababetini (Ecole de Vienne)'i tanımaya çalıştım. Şimdi de görüp öğrendiklerimi memleketimde yayınlamak için şükran borcumu ödemeye çalışacağım. Bilhassa kongrenin nasıl geçtiğini, toplantıda konuşulanları tafsilatıyla vererek bilimsel kongreler hakkında okuyucularına toplu bir fikir vermek niyetindeyim." (Şehsuvaroğlu, 1965, s. 480) demmiştir.

Deniz Hamamları ve Kimler Girmelidir

Eser 36 sayfadan oluşmaktadır. Eserin cildinde Mektebi Tıbbiye-i Şâhâne-i Âli Cildiye ve Efrancıye Muallimi Doktor Hüseyin Hulki yazmaktadır. 1310 İstanbul basımlı olduğu belirtilmiştir. Eserin içerisinde "Deniz Hamamları", "Deniz Hamamları nedir?", "Maye-i Bahrda Bulunan Madeniye'nin Vücuda Tesiri", "Deniz suyunun bürüdeti bedene ne yolda tesir ediyor?", "Deniz Hamamlarına Kimler Girmelidir?" ve "Deniz Hamamına nasıl girmelidir?" başlıkları yer almaktadır. *Deniz Hamamları ve Kimler Girmelidir* eserinde Hüseyin Hulki Bey denizlerin insan vücudunun sıhhatini olumlu yönde etkileyeceği belirtmektedir. Eserde denizlerin ve maden sularının pek çok yönde faydaları olduğu işaret edilerek, bunlardan istifade edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Deniz hamamlarından kastedilenin de suyun sıcaklığının 16-20 derece arasında olması gerektiğini belirtilmiştir. Soğuk ya da serin deniz suyuna deniz hamamı denildiği anlatılmaktadır. Rüzgârların ve akıntılarının da suyu etkilediği ifade edilmektedir. Memleketimizde de yabancılar olduğu gibi Balneo Enstitüleri kurulabileceği tavsiyesinde de bulunulmuştur. (Hulki, 1892).

Koleraya Karşı Ne Yapmalı

Doktor Hüseyin Hulki Bey'in 1309 tarihli Karabet matbaası basımlı bu eseri 20 sayfadır. Koleraya karşı alınacak tedbirlerin bir kısmının halka bir kısmının da hükümete ait olduğu belirtilmektedir. Kolerayla mücadelede önceden tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu eserde kolera istilası ya da tehlikesi esnasında alınacak sıhhi ve tıbbi tedbirler anlatılmaktadır (Hulki, 1891).

Lugat-ı Tıbbiye

Hüseyin Hulki Bey'in Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye' de yer alırken Şakir Paşa ile birlikte Lugat-ı Tıbbiye'nin fizyoloji kısmını yazmışlardır. Cemiyet-i Tıbbiye'ce kabul olunan sözlük basılmıştır. Bu sözlüğü incelediğimizde ilk sayfasında eserin Fransızcadan tercüme olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye basımı olduğu belirtilmiştir. 3 sayfalık önsöz ve duadan sonra Latin alfabesindeki sırayla sözlük başlamaktadır. 1258 sayfalık bir eserdir. Latince yazan kelime Osmanlıca açıklanmıştır (Osmaniye, 1926).

Makalat-ı Tıbbiyeden İşret

Hüseyin Hulki Bey'in 102 sayfalık bir eseridir. Karabet ve Kasbar matbaasından çıkan bu eser için matbaa üç sayfalık önsöz yazmıştır. Eser 12 alt başlıktan oluşmaktadır. Eser "İşret" başlığı ile başlamaktadır. Besmele'nin ardından yazı başlamaktadır. Müskiratın tesirleri ve zararları hakkında yazı sürmektedir. Sıhhatli vücuda olan zararlarından bahsedilmektedir. Bu durumun nesli bile etkilediğine değinilmiştir. "Müskirat" (İçilmesi ve kullanılması Allah tarafından menedilmiş sarhoşluk veren şeyler) ikinci başlıktır. "Alkolün vücudumuza olan tesiri" üçüncü başlıktır. "Alkolün bedenimize uğrattığı taşıyıcı" dördüncü başlıktır. "Alkolün cümle-i asabiyyeye olan tesirleri" beşinci başlıktır. "Kuvve-i hissiyedeki ihtilalat" altıncı başlıktır. "Hareketi bedendeki taşıyıcı" yedinci başlıktır. "Kuvve-i aklıyedeki müşahid olan inhiraf" sekizinci başlıktır. "Hezeyân-ı mertaiş" dokuzuncu başlıktır. "Cinnet sevad-ı işret" onuncu başlıktır. "Ayyaşlık hakkındaki tedabir" onbirinci başlıktır. "alkolizm veyahut da alkolizmin tedavisi" eserde yer alan son başlıktır (Hulki, 1888).

Makalat-ı Tıbbiyeden Karın Ağrıları

1304 yılında basılan bu eser yine Karabet ve Kasbar matbaasından çıkmıştır. 51 sayfalık bir eserdir. İlk üç sayfa "ifade-i mahsusa" başlığı altında matbaa tarafından önsöz yazılmıştır. Makalat-ı Tıbbiyeden İşret adlı eserden hemen sonra basıldığı dile getirilmiştir. "Karın Ağrıları", "Karın Ağrılarının Arazı", "Karın Ağrıları Ne gibi Emraza Delalet İder?", "Evca'-i Batıniyenin Evsafı Esbab-ı Aleme Ne Dereceye Kadar Delalet Eyleyebilir?", "Evca'-ı Asliye-i Batıniyenin Esbabı" ve "Evca'-i Batıniyenin Tedavisi" eserdeki konu başlıklarıdır (Hulki, 1886).

Müslümanların Tababete Ettikleri Hizmet Yahud Sevak-ı Maarifimizden Bir Nebze

86 sayfalık bir eserdir. Eserin müellifi Doktor Nurican'dır. Nurican Efendinin (Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Deontoloji hocası) Fransızca kaleme aldığı bu eseri Hüseyin Hulki Türkçeye tercüme etmiştir. İstanbul Hicri 1300 basımlı bu eser Mihran matbaasından çıkmıştır. Esere Hüseyin Hulki Bey 7 sayfalık bir önsöz (Mütercim İfadesi) yazmıştır. Hüseyin Hulki Bey yedinci asırdan itibaren gelişmelerin başladığını belirtmiştir. Nurican Efendi Latince isimlerini yazdığı Müslüman bilim insanlarının, Hüseyin Hulki Bey ise Osmanlıcılarını yazmıştır. Eserin diğer kısımlarında ise yaptıkları hizmetler anlatılmıştır. Eserde üç fasıl vardır. Birincisi el-Kindi ile başlayan "Faslı Evvel" ikincisi Râzi ile başlayan, Avicenna'nın da yer aldığı "Faslı Sâni" kısmıdır. Üçüncü kısma ise "Faslı Salise" kısmı denilmiştir. Burada ise "Devr-i İnhitat" başlığı altında düşüş çağından bahsedilmiştir (Hulki, 1882)

Siyam

Eserin kapak kısmında, Mektep-i Tıbbiye-i Şâhâne-i Âli Cildiye ve Efranciyeye Muallimi Doktor Hüseyin Hulki yazmaktadır. Mahmud Bey matbaası hicri 1310 İstanbul basımlı eser 26 sayfadır. İfade-i mahsusa kısmı iki sayfadır. "Fenn-i nokta-i nazarında siyam hali" ilk başlıktır. "Orucun suret-i tesiri" ikinci başlıktır. "Tıbben oruç tutmaya cevaz virilmeyen ahval" üçüncü başlıktır. "Savm halinde icrası lazım gelen tekayyüdat-ı sıhhiye" dördüncü ve sonuncu başlıktır (Hulki, 1892).

Tababet-i Hakikiye ve Mesâlik-i Batıla-i Tıbbiye

Hüseyin Hulki Bey'in Miladi 1888, Hicri 1305 yılında yazmış olduğu bu eseri Karabet ve Kasbar matbaası yayınlamıştır. 44 sayfalık matbu bu eserin ilk sayfasına da yayınevi önsöz mahiyetinde bir sayfalık yazı yazmıştır. Burada eserin, yazarın daha önceki yayınlanmış olan eserleri gibi istifadeli olacağı ifade edilmiştir. Yine bu yazıdan Hüseyin Hulki Bey'in bu eserini daha eğitim hayatının başlarında yazmış olduğu belirtilmiştir. Eserde 9 fasıl yer almaktadır. Bunlar sırasıyla;

Birinci Fasıl: Ulûm-ı Tıbbiye ve Tababet, İkinci Fasıl: Tâbî, Üçüncü Fasıl: Sıhhat ve Maraz, Dördüncü Fasıl: Teşhîs-i Maraz, Beşinci Fasıl: Usûl-i Tedâvî, Altıncı Fasıl: Meslek-i Bâtıla-i Tıbbiye, Yedinci Fasıl: Omopati, Sekizinci Fasıl: Dozimetre, Dokuzuncu Fasıl: Omopatidir (Hulki, 1888).

Hüseyin Hulki Bey'in bu eserin detaylı incelemesi ve tercümesi doktora tez kapsamında tarafımca yapılmaktadır.

Paris Tıp Kongresinde İrad Olunan Nutuk

Hüseyin Hulki Bey 1889 yılında Paris'teki bir tıp kongresine hükümet tarafından vazifeli olarak gönderilmiştir. Bu kongreye katılması için kendisine belge

düzenlenmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, H.1306, M.1888). Burada kongrede tebliğde bulunmuştur. Bu eser tebliğin eserleştirilmiş halidir (Hulki). Bu kongre 5-10 Ağustos 1889 tarihinde Paris'te düzenlenmiş olup "1. Yüksek Katımlı Uluslararası Dermatoloji Kongresi"dir. Kongre başkanlığı Prof. Dr. Alfred Hardy tarafından yapılmıştır. Bu serinin ikinci kongresi ise 5-10 Eylül 1892 yılında Viyana'da düzenlenmiş olup kongre başkanlığı Prof. Dr. Moritz Kaposi tarafından yapılmıştır. Bu iki kongreye de Hüseyin Hulki Bey katılmıştır (Oumeish, 2004, s. 55)

Hüseyin Hulki Bey Paris'teki konuşmasında Osmanlı Devlet'inde o dönemdeki muhtaçlara verilen yardım ve hastane hizmetlerinden bahsetmiştir:

"Memâlik-i Şâhâne'de i'âne-i muhtâcîn hakkındaki bezl buyurulan Eltâf-ı Âlem-Şumûl Hazret-i Tâcidârî ve bu bâbdaki Ahkâm-ı Celîle-i İslâmiyeyi hâvî olarak kongrede kırâ'at olunan nutuk-ı çâkerâne. Memâlik-i Osmâniye'de i'âne-i muhtâcînin ahvâl-i hâziresini lâyıkıyla arz ü beyân itmek için evvelâ taşralarda ve sâniyen Der-Sa'âdet'teki i'âne-i muhtâcîni mutâla'a itmek iktizâ ider. Fukarâ-yı ma'lûlîn ve haste-gân ise devâ'ir-i belediye idâresinde bulunan hastahânelerde meccânen tedâvî idiliyor. İhtiyâcât-ı zarûriyelerini tedârik ve istihsâlden aciz bulduklarını isbât iden bî-vâyeğân meccânen tekye ta'bir olunan emâkin-i mukaddeseye kabul olunub i'âşe ve iskân idiliyor. (Hulki, 1889).

Yine bu kongrede Hüseyin Hulki Bey İstanbul'da hizmet veren hastanelerden ve yabancılara yönelik sağlık hizmetlerinden de bahsetmiştir:

"Der-Sa'âdet'te i'âne-i muhtâcîn teb'a-i şâhâne ve teb'a-i ecnebiye için ayrı bir sûrette icrâ olunmakta bulunub ecânib hakkındaki i'âne-i muhtâcînin suver icrâsını muhtevî bir makâle-i mahsusa ilerüde muhterem kongreye arz olunmak musammemdir. Teba'a-i Osmaniye hakkında câri olan ahvâl-i i'âne-i muhtâcîn şimdilik ber-vech-i âtî arz olunur muhtâcîn-i ma'lûlîn için evvelâ belediye hastahâneleri vardır ki Haseki Hastanesi ve Altıncı Daire Hastahânesi başlucularındandır. Sâniyen gerek efrâd-i âhâlinin ve gerek cema'ât-ı muhtelif-i Osmaniye'nin ve gerek cemâ'ât-ı muhtelif-i Osmaniye'nin eser-i hayrî olan hastahânelerdeki başlucuları Merhûm Valide Sultan Aliyyetiş-şân Hazretleri'nin te'sisât-ı hayriyesinden olan Yenibağçe Hastahânesi ve merhûm Zeyneb Hanım tarafından inşâ olunan Üsküdar Hastahânesi ve Ortodoks Cemâ'atinin Yedikule Hastahânesi ve Ermeni Cemâ'atinin Kumkapı'daki Hastahânesidir."

Yardımlara muhtaç kimseler için kurulan cemiyetlerden de bahsetmiştir:

"Fukarâ-yı eytâm ü etfâl için Dârüş-şafaka nâmında bir büyük mekteb vardır ki burası bir Darü'l-eytâm olmakdan ziyâde bir mekteb-i âli olub merhûm Yusuf Paşa'nın asâr-ı hayriye-i teşvikiyesindedir. Bundan başka fukarâ-yı etfâl için mekteb-i sanâyi' nâmında diğerk bir büyük mekteb daha

bulunub burada dahi Ma'ârif-i İbtidâ'iyeden mâ'adâ harf ü sanâyi'-i muhtelif tedris ü ta'lîm olunur. Meccânen fukâra i'âşe ve iskân iden emâkin-i mukaddeseden tekyelerin idâresi dahi nezâret-i mezkûreye a'iddir. Fukarâ ü muhtâcin nisvân için Hükümdâr-ı Hâzır-ı Me'âli Asârımız Şevketlü Efendimizin te'sisât-ı hayriyelerinden başluca biri olan (Dulhâne) nâmındaki Erâmilhâne mevcûd olub beşyüzden mütecâviz Erâmil ü fukarâ-yı nisvân meccanen burada i'âşe ve iskân idilmektedir."

Kadınlara yönelik Muhacir Hastanesi ve Haseki Hastanesinin kurulduğu belirtilmiştir. Ayrıca cüzzamlı hastalar için Üsküdar'da bir mektebhane yapıldığı ifade edilmiştir (Hulki, 1889).

Hüseyin Hulki Bey Paris'teki konuşmasının ilerleyen kısımlarında Ecnebi Hastanelerinin bakım hizmetlerinden ve idaresinin Osmanlı Devletine verilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Yabancı hastanelerinden Osmanlı halkının istifade edemediğinden, fakat tam aksine, yabancı devletlerin vatandaşlarının Osmanlı Devletindeki Türk hastanelerinden faydalanabildiklerini belirtmiştir;

"Efrenkiye musâbiyyetine mahsûsî koğuşta ve ale'l-usûl tedâvi olunmak arzu iden bir fakir frengili illet-i mezkûre tedavisine mahsûs bir mahal mahsûs bulunan İtalya Hastahânesi'nden istifâde edemez. Çünkü mahall-i mezkûrdan istifâde itmek hakkına mâlik için usulen İtalya tâbi'yetinde bulunmalı hâlbuki ecânibden diğeri biri ve belki de ötekinin birâderi neslen İtalyan olduğu halde sâde bir İtalya tâbi'yet tezkeresini hâvi olduğundan dolayı mârû'z-zikr hastahânedeki bâliğâ meblağ istifâde idebilir."

Bu hastanelerin kurulum aşamasından beri Payitaht tarafından da desteklendiği anlatılmıştır (Hulki, 1889).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde her açıdan çalkantılı bir dönemin yaşandığı XIX. yüzyılda yaşamış olan Doktor Hüseyin Hulki Bey'i tarihin tozlu sayfalarından gün ışığına çıkartmaya katkı sağlamak amacıyla yapılan bu çalışma bundan sonra bu konuyla ilgili yapılacak olan çalışmalar içinde önemli basamak olacaktır. Hüseyin Hulki Bey yazmış olduğu eserleriyle, devrin sağlık alanında karşılaştığı problemlere işaret etmiştir. Katılmış olduğu kongrelerde de milleti için yararlı olacağını düşündüğü izlenimleri de yurda döndüğünde ilgili yerlerle paylaşarak Osmanlı'nın kötü giden sağlık sistemini bir nebze iyileştirmeye gayret etmiştir.

Çalışkan ve başarılı kişiliğiyle 32 yıllık yaşamında kalıcı izler bırakan Doktor Hüseyin Hulki Bey'in ve eserlerinin tıp tarihi açısından incelenmesi, gün ışığına çıkarılması önemlidir.

Kaynakça

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1888). DH,MKT. /1594-26.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1889.). DH.MKT. / 1748-56.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1889). İ..DH../ 1183-92518.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1892.). İ..TAL. /2-72.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (H. 1305, M. 1887). DH.MKT. / 1748-56.
- Bursalı Mehmed Tâhir Bey. (1975). *Osmanlı Müellifleri* (Vol. 3). İstanbul: Meral Yayınevi.
- Hulki, H. (1889). *Paris tıp Kongresinde İrad Olunan Nutuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.
- Hulki, H. (1882). *Müslümanların Tababete Ettikleri Hizmet Yahud Sevak-ı Maarifimizden Bir Nebze*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Hulki, H. (1886). *Makalat-ı Tıbbiyeden Karın Ağrıları*. İstanbul: Karabet ve Kasbar.
- Hulki, H. (1888). *Makalat-ı Tıbbiyeden İşret*. İstanbul: Karabet ve Kasbar.
- Hulki, H. (1890). *Berlin Hatıratı*. İstanbul: Karabet Matbaası.
- Hulki, H. (1892). *Siyam*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Hulki, H. (1891). *Koleraya Karşı Ne Yapmalı*. İstanbul: Karabet Matbaası.
- Hulki, H. (1892). *Deniz Hamamları ve Kimler Girmelidir?* İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Hulki, H. (1888). Tabâbet-i Hakiki ve Mesâlik-i Bâtıla-i Tıbbiyye. In. İstanbul: Karabet ve Kasbar.
- Osmaniye, C. (1926). *Lugat-ı Tıbbiye*. İstanbul: Cemiyet-i Osmaniye Matbaası
- Oumesh, O. Y. (2004). Congressus Mundi Dermatologiae 1889 –2002. *Clinics in Dermatology*, 22, 452-460.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1965). Yurdumuzda Deri Hastalıkları Tarihçesi ve Muallim Dr.Hüseyin Hulki Beyden Bir Hatıra. *Deri ve Zührevi Hastalıklar Yayın Organı*, 7(3).
- Ünver, A. S. (1934). Dr.Hüseyin Hulki Bey. *Poliklinik Tıbbi Mecmuası*, 5.
- Ünver, A. S. (1950). *Dr.Hüseyin Hulki Almanyada*. İstanbul: Kader Basımevi.